

УДК 332.13:338.48(477)

Трусова Н.В., д.е.н., професор
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
Грановська В.Г., д.е.н., професор
Крикунова В.М., к.е.н., доцент
ДВНЗ Херсонський державний аграрний університет

РИНОК ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ТА ПОЛЯРИЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Abstract. The article deals with the market of the tourist services, which determines the parameters of the aggregate value of the sub-indices of the meso- and local levels and the polarization of the tourist system. A comprehensive approach to the assessment of the concentration of the aggregate value of the security index of the tourist system, which is differentiated by the components of the security potential and threats, guarantees the development of the tourist services market and modifies the tourist system on the meso-level as a whole.

Keywords: tourism revenues, tourism expenditures, tourism product, innovation potential, security index of the tourist system.

JEL Classification: O14, Q52, Q55, R12

Trusova N.V., D.Sc., Professor
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
Hranovska V.Hr., D.Sc., Professor
Krykunova V.M., PhD, Associate professor
Kherson State Agrarian University

MARKET OF THE TOURIST SERVICES AND POLARIZATION OF THE TOURIST SYSTEM

Abstract. The article deals with the development of the tourist services market, which determines the parameters of the aggregate value of the sub-indices of the meso- and local levels and polarization of the tourist system. The methodology of spatial polarization of the tourist system, which provides convergence of the infrastructural space of tourist services, minimization of manifestation of destructive factors, balancing of interests of the country as a whole is substantiated. Has been proposed the scientific-methodical approach to the definition of the target landmarks for the development of the tourist services market, which implements polarized tourist space in terms of quantitative and qualitative parameters, makes it possible to analyze the destructive determinants of the periphery and determinants-producers of the tourist center of activity, evaluation and forecasting of the safe level of the hierarchy of the tourist system, determination of clear impulses for the development of the tourist services market and density of interaction of the periphery with the center. Revenues from the sale of tourist services of local level enterprises have been analyzed. The costs for the service of consumers of tourist services of subregions have been differentiated. The coefficients of localization and concentration of income from the sale of services are calculated depending on the intensity of development of potential of tourist enterprises. A comprehensive approach to the assessment of the concentration of the aggregate value of the security index of the tourist system, which is differentiated by the components of the security potential and threats, guarantees the development of the tourist services market and modifies the tourist system on the meso-level as a whole.

Keywords: tourism revenues, tourism expenditures, tourism product, innovation potential, security index of the tourist system.

Постановка проблеми. Розвиток туристичного ринку держав спирається на просторовий, ресурсний, виробничий і споживчий потенціали конкретних територій. За сприятливих умов і адекватних важелів державної підтримки, території спроможні забезпечувати нарощування інноваційного потенціалу

та придатні до активізації регіональної туристичної системи, яка є основним каталізатором піднесення соціально-економічних процесів у світі. Водночас, масштабність, динамічність, гетерогенність розвитку туристичного ринку та транснаціоналізація туристичної діяльності у країнах-лідерах переважно

має елітарний характер і суттєво впливає на туризм в країнах периферії. Призводить до нерівномірності туристичного попиту у потенційно однакових туристичних дестинаціях, а різноманітний вплив туризму на соціально-економічний розвиток держав, призводить до трансформаційних здвигов у поляризованій регіональній системі туристичного ринку. Інтегрувати міжнародні туристичні процеси і ефективно конкурувати на туристичному ринку можна тільки на основі використання усіх можливостей регіонів, ресурсів суб'єктів окремих сфер економічної діяльності та просторової інфраструктури туризму, яка у значній мірі залежить від доктрини розвитку держав та цільових регіональних програм, що генерують інноваційний потенціал з високим рівнем техніко-технологічного складу.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні аспекти розвитку ринку туристичних послуг вивчаються такими вченими, як: Н. Аврамчикова [1], Х. Бхола-Пол [3], Д. Басюк [2], Р. Батлер [3], Г. Горбань [4], Л. Гур'янова, С. Прокопович [6], J Фрідман [7], А. Локсмагов [8]. Прийняття аксіоми, що інфраструктурні компоненти ринку туристичних послуг, що змінюють параметри функціонування окремих сфер економічної діяльності обумовлені соціально-економічними, історико-культурними та географічними особливостями мезорівня, а їх диференційований вплив модернізує процес збереження природних ресурсів та доводить необхідність нарощування безпечного рівня потенціалу туристичної системи.

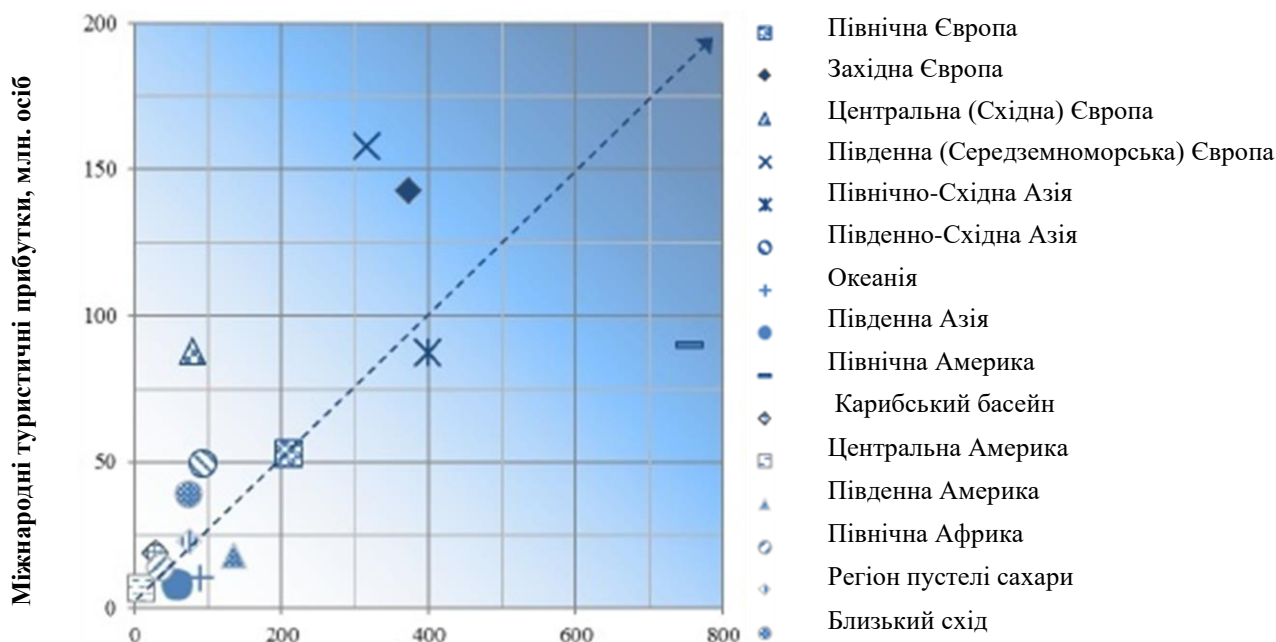
Метою дослідження є розробка детермінант сукупної величини субіндексів мезо- та локального рівнів на ринку туристичних послуг в поляризованому просторі туристичної системи.

Вклад основних результатів та їх обґрунтування. Складна система внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних процесів країн, що генерує попит на туристичні послуги, функціонує в економічному просторі різного рівня з певними пороговими значеннями нестабільності та надзвичайно чутлива

до дії деструктивних чинників різного походження. При цьому, природа туризму, як соціальне явище, обумовлює тісний взаємозв'язок регіональних систем різних рівнів, призводить до суттєвого зростання просторової інтенсифікації туристичних потоків [5]. В ієрархічній архітектурі мезорегіонів туристичного простору 2012 р. глибоку периферію утворювали субрегіони: Центральна Америка (міжнародні туристичні прибуття – 6,2 млн. осіб; інтегральний показник розвитку ринку туристичних послуг дорівнював 9,64), Південна Азія (8,05 млн. осіб; 58,81), Північна Африка (13,7 млн. осіб; 35,51), Південна Америка (18,2 млн. осіб; 134,77), Регіон пустелі сахари (23,04 млн. осіб; 74,26), Карибський басейн (18,94 млн. осіб; 28,04) та Океанія (10,53 млн. осіб; 88,64) (рис. 1).

Граничне значення у 2012 р. займала Південна Америка, з огляду на низькі туристичні потоки – 18,2 млн. осіб для просунутої периферії та занижений рівень інтегрального показника – 134,77 для Глибокої периферії. У поляризованому туристичному просторі Просунуту периферію утворювали країни Близького Сходу (39,11 млн. осіб; 74,66), Південно-Східної Азії (49,31 млн. осіб; 92,81), які відрізнялись нерівномірністю і нестабільністю тенденцій розвитку ринку послуг.

Напівпериферію утворювали країни субрегіонів Північна Європа (52,9 млн. осіб; 211,45), Північно-Східна Азія (87,62 млн. осіб; 398,32), Центральна (Східна) Європа (87,91 млн. осіб; 78,66). Центр глобального туристського простору зі значним відривом у кількості туристичних прибуттів і надходжень від туризму утворювали країни Західної Європи (142,7 млн. осіб; 372,62) та Південної (Середземноморської) Європи (158,0 млн. осіб; 314,47), які мають диверсифікованим ринок туристичних продуктів та високу інтенсивність туристичних обмінів. Північна Америка була зачислена до центру поляризованого туристичного простору з огляду на безпрецедентно високий інтегральний показник (89,93 млн. осіб; 754,84).

Інтегральний показник розвитку ринку туристичних послуг

Рис. 1. Просторове розташування географічних мезорегіонів ринку послуг у поляризованій туристичній системі, 2012 р.

Джерело: розроблено авторами

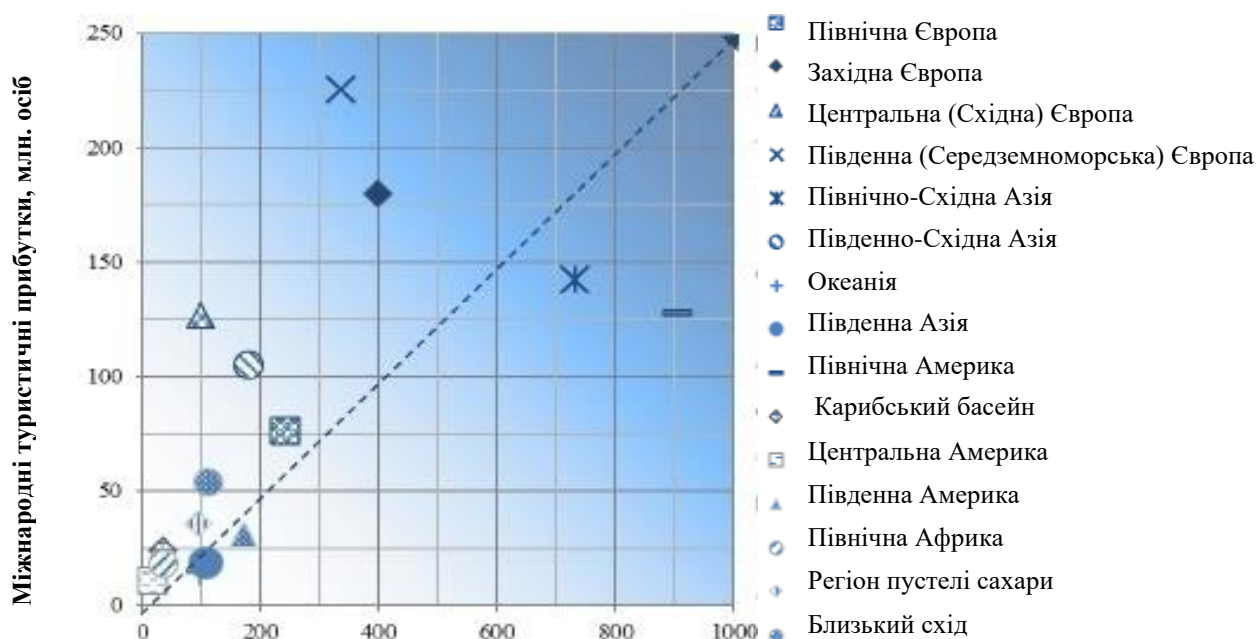
Розвиток туристичних послуг досліджуваних субрегіонів у 2018 р. зазнав змін у перебудові поляризованого простору туристичної системи. Так, ієрархічний рівень Глибокої периферії утворювали лише країни Центральної Америки (міжнародні туристичні прибуття – 10,28 млн. осіб; 18,44), Океанії (14,24 млн. осіб; 96,89), Північної Африки (18,03 млн. осіб; 36,79), Карибського басейну (23,94 млн. осіб; 34,42), яким характерний низький рівень надходжень від туризму на частки міжнародних туристичних прибуттів. Граничне значення між Глибокою периферією та Просунутою периферією займала Південна Азія, з причин низьких туристичних потоків – 18,27 млн. осіб для просунутої периферії та заниженого рівня інтегрального показника – 108,83 для Глибокої периферії (рис. 2).

Просунута периферія у 2018 р. повністю змінила свою побудову та була сформована з країн субрегіонів: Південної Америки (30,77 млн. осіб; 172,35), Регіону пустелі Сахари (35,44 млн. осіб; 94,68).

Напівпериферія туристичного простору не зазнала відчутних змін. Стрімким посиленням своїх позицій на туристичному ринку

характеризуються країни Близького Сходу (53,33 млн. осіб; 111,62), Північної Європи (75,95 млн. осіб; 242,44), Південно-Східної Азії (104,63 млн. осіб; 180,15). Країни Центральної (Східної) Європа демонструють інтенсивне збільшення туристичних потоків при стриманих надходженнях від туризму (126,61 млн. осіб; 97,89). Центр туристичного простору з великим відривом стабільно утворюють країни Західної Європи (179,95 млн. осіб; 397,85), Південної (Середземноморської) Європи (225,21 млн. осіб; 335,61).

Для країн Центру характерне генерування інновацій у сфері туризму, які у процесі просторової дифузії, стрімкого збільшили туристичні потоки та туристичний обмін у середині регіону. До нього приєдналися країни Північно-Східної Азії (142,07 млн. осіб; 731,6). Через найвище значення інтегрального показника, субрегіон Північної Америки було віднесено до Центру світового туристичного простору при середніх обсягах міжнародних туристичних прибуттів (127,5 млн. осіб; 905,12).

Інтегральний показник розвитку ринку туристичних послуг

Рис. 2. Просторове розташування географічних мезорегіонів ринку послуг у поляризованій туристичній системі, 2018 р.

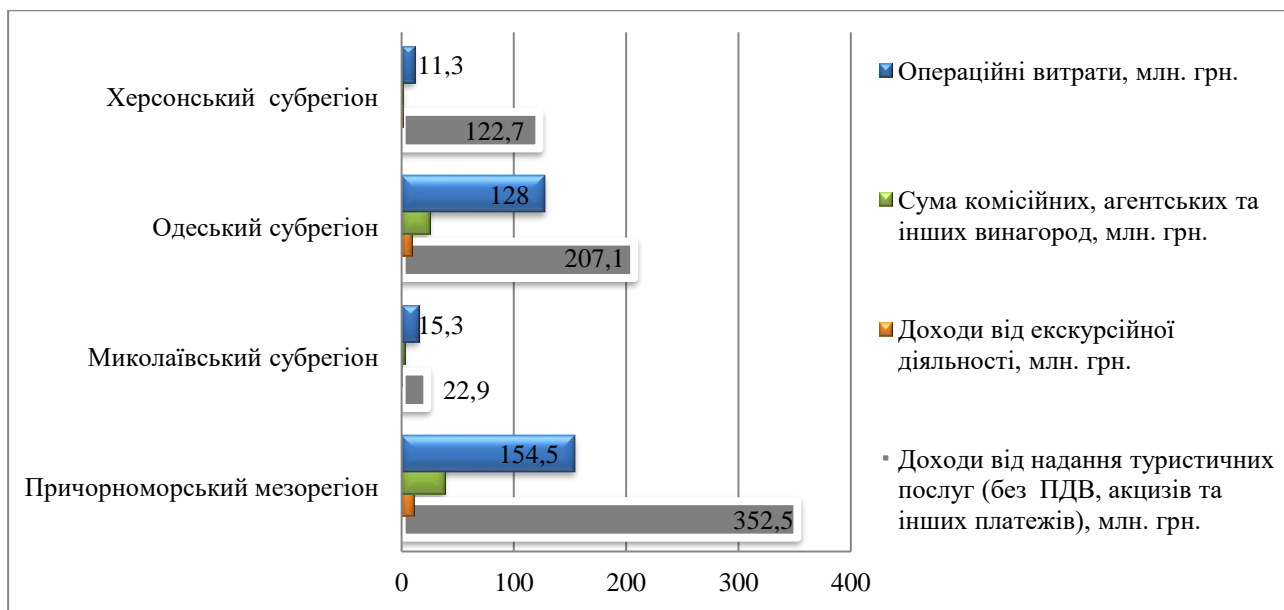
Джерело: розроблено авторами

Структура економічного простору регіональної туристичної системи України за 2012-2018 рр. трансформувалась з Напівпериферії до Просунутої периферії ринку туристичних послуг, через неспроможність сформувавши стабільну платформу фінансування та залучення фінансових ресурсів. За даними WTTC, в Україні за 2012-2018 рр. міжнародні туристичні потоки скоротились на 47,5 млрд. дол. США, прямий внесок туристичної сфери до ВВП країни – на 16,9 млрд. дол. США (у 2018 р. він становив 42,8 млрд. дол. США, або 1,8% ВВП), опосередкований внесок – на 45,3 млрд. дол. США (у 2018 р. складав 115,0 млрд. дол. США, або 5,7% ВВП), обсяг капітальних інвестицій в туризм – на 5 млрд. дол. США, внутрішні витрати – на 7 млрд. дол. США, витрати на виїзні потоки збільшились на 45,5 млрд. дол. США. Крім того, туристична інфраструктура залишається неконкурентоспроможною порівняно з інфраструктурою

Центральних субрегіонів країн світу [9].

Варто зазначити, що найбільший вплив на збільшення вартості туристичних послуг в Україні має поляризація доходів і витрат туристичної діяльності підприємств локального рівня (рис. 3).

Сукупний дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів та інших обов'язкових платежів) підприємствами туристичної діяльності Причорноморського мезорегіону України в середньому за 2012-2018 рр. зріс у 2,2 та склав 352,5 млн. грн. Питома вага юридичних суб'єктів у формуванні сукупного доходу становить 60,6%, приватних підприємців – 39,3% відповідно. Зростання доходності від реалізації туристичних послуг спостерігається в розрізі Одеського та Херсонського субрегіонів регіонів (у 1,7 та 4,2 разів відповідно), Миколаївський субрегіон має динаміку зниження доходності від туризму на рівні 73,5%.

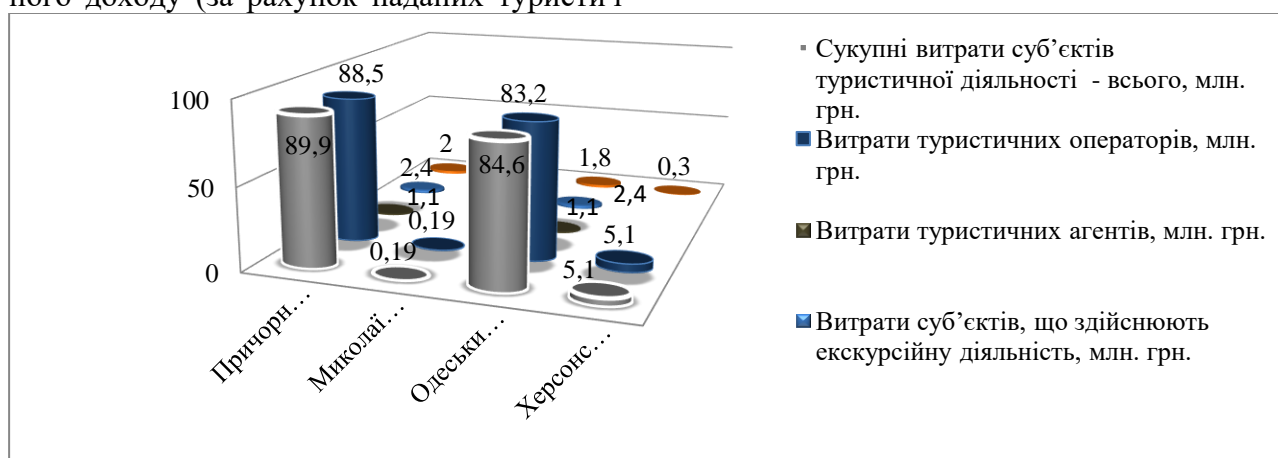
Рис. 3. Доходи від реалізації туристичних послуг підприємств локального рівня в структурі Причорноморського мезорегіону України в середньому за 2012-2018 рр., млн. грн.

Джерело: розраховано авторами за даними [10-11]

Дохід від здійснення екскурсійної діяльності в Причорноморському мезорегіону зріс на +51%, його частка в сукупному доході від надання туристичних послуг становить 3,0%, при середньому значенні за 2012-2018 рр. 11,03 млн. грн. Динаміка зміни надходження комісійних, агентських та інших винагород у структурі доходу від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів та інших платежів) по мезорегіону зростає на +46%, що дорівнює в середньому 38,1 млн. грн. і становить 10,8% питомої ваги сукупного доходу (за рахунок наданих туристич-

них послуг суб'єктами Одеського субрегіону, частка якого дорівнює 88,7% від субрегіонального показника). Поряд із цим, помітні чітка тенденція до зростання операційних витрат від туристичної діяльності на +7,1%, середня величина яких дорівнює 154,5 млн. грн., або ж 43,8% від обсягу сукупного доходу в туризмі субрегіону.

Поляризація витрат на послуги туристичної діяльності суб'єктів локального рівня Причорноморського мезорегіону України представлена на рис. 4.

Рис. 4. Поляризація витрати на послуги туристичної діяльності суб'єктів локального рівня в структурі Причорноморського мезорегіону України в середньому за 2012-2018 рр., млн. грн.

Джерело: розраховано авторами за даними [37-38]

Динамічний тренд витрат на туристичні послуги Причорноморського мезорегіону має тенденцію до зменшення сукупних витрат на 62%. Така динаміка притаманна як туристичним операторам мезорегіону (-63%), так і туристичним агентам (-32%), величина яких в середньому відмічалася на рівні 88,5 та 1,1 млн. грн. відповідно. Однак, такий вектор не притаманний суб'єктам, що

здійснюють екскурсійну діяльність, їх витратність, навпаки, зростає у 4,0 разів (до 2,4 млн. грн.). В мезорегіонах України витрати туристичних операторів та туристичних агентств на послуги, що використовуються при виробництві туристичного продукту збільшилися за 2012-2018 рр., в середньому на 40-95% (табл. 1).

Таблиця 1

Диференціація витрат на обслуговування споживачів туристичних послуг субрегіонами України в середньому за 2012-2018 рр., млн. грн.

Показники	Туристичні оператори	Туристичні агентства
Витрати на розміщення та проживання	4290.22	103.73
Витрати на харчування	202.78	9.98
Витрати на медичне обслуговування	20.24	1.54
Витрати на екскурсійне обслуговування (без транспортних послуг)	20.38	-
Витрати на візове обслуговування (враховуючи витрати на оформлення поїздки)	24.67	1.07
Витрати на транспортне обслуговування	2222.37	24.52
Витрати на послуги культурно-освітнього, культурно-дозвільного характеру, організаціям культури	11.72	0.89
Витрати на інші послуги виробництва туристичного продукту	472.33	9.21

Джерело: розраховано авторами за даними [37-38]

Диференціація витратної частини ресурсів, що використовуються туристичними підприємствами при виробництві туристичного продукту в субрегіонах має найбільший розподіл на розміщення та проживання – 59,06% (4393,95 млн. грн.) та транспортне обслуговування – 30,6% (2246,89 млн. грн.).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Укріплення позицій України на туристичному ринку можливе за умов створення національного конкурентоздатного туристичного продукту, іміджу макрорегіонів (мезорегіонів, субрегіонів), прийняття дострокової стратегії та виконання політики стійкого розвитку щодо вирішення нагальних проблем забезпечення безпеки перебування іноземних громадян; використання інформаційних технологій для просування туристичного продукту, задоволення потреб споживачів; удосконалення менеджменту та маркетингу зовнішньоекономічної діяльності у тури-

змі; покращення національних транспортних сполучень і доріг; втілення принципів корпоративної соціальної відповідальності у туристичному бізнесі; закупівлі екологічно чистої продукції та розвитку зеленого будівництва; відповідальності до природних ресурсів; захисту наземних екосистем, розумного використання лісів і припинення втрати біорізноманіття.

Створення системи стратегічного управління щодо забезпечення безпечного рівня та конкурентоспроможності регіональної туристичної системи дозволить найбільш повне задовольнити потреби цільових ринків, підвищити рівень споживання туристичних послуг. Тільки грамотно розроблена і послідовно реалізована стратегія може протидіяти постійному демпінгу, падінню платоспроможного попиту, зниженню реального доходу, прибутку туристичних підприємств.

Список використаних джерел

1. Аврамчикова Н.Т. Теоретичні основи формування поляризованого простору та дифузії інновацій в регіональній економіці. Вісник Сибірського державного аграрного університету, 2015, 1–2, 114–116.

2. Басюк Д. Формування туристичного бренду як фактор регіональної політики. Бюлетень Національної академії державного управління при президентах України, 2010, 1, 139-147.
3. Батлер Р. В. Поняття еволюційного циклу туристичної зони: наслідки для управління ресурсами. Канадський географ, 1980, 24 (1), 5-12.
4. Горбань Г.П. Концепція формування та управління розвитком ринку туристичних послуг в умовах просторової поляризації. Інвестиції: практика та досвід, 2017, 2, 16-21.
5. Гулієва А., Брітченко І., Рзаєва У. (2018). Глобальна безпека та економічна асиметрія: порівняння розвинутих країн та країн, що розвиваються. Журнал з питань безпеки та стабільності, 2018, 7(4), 707-718. Отримано з: <http://www.ika.lt/lt/mokslines-veikla/leidiniai/journal-of-security-sak9.html>.
6. Гур'янова Л.С., Прокопович С.В. Моделі оцінки впливу міжрегіональної взаємодії на процеси зближення територіального розвитку. Бізнес Інформ, 2013, 1, 62–67.
7. Фрідман Дж. Політика регіонального розвитку: тематичне дослідження Венесуели. Тверда обкладинка: Видавець MIT Press Ltd, 1966.
8. Локсмагов А.С. Аналіз факторів розвитку туризму в регіоні. Бул.-летін Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2011, 7(161), 86-98.
9. Манцо Глорія Г. Оксфордська економіка для Всесвітньої ради подорожей і туризму. Економічний вплив 2019 Україна. RUL: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>.
10. Статистичне видання туристичної діяльності України. Київ: Державна служба статистики України, 2017. RUL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf
11. Статистичне видання регіонів України. Київ: Державна служба статистики України, 2018.. Отримано з: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru1ch2018.pdf.

References

1. Avramchikova, N.T. (2015). Theoretical Foundations of the Formation of Polarized Space and the Diffusion of Innovations in the Regional Economy. *Bulletin of the Siberian State Agrarian University*, 1–2, 114–116.
2. Basyuk, D. (2010). Tourism brand formation as a factor of regional policy. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the Presidents of Ukraine*, 1, 139-147.
3. Butler, R.W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24(1), 5-12
4. Gorban, G.P. (2017). Concept of formation and management of tourism services market development in conditions of spatial polarization. *Investment: practice and experience*, 2, 16-21.
5. Guliyeva, A., Britchenko, I., Rzaeva, U. (2018). Global security and economic asymmetry: a comparison of developed and developing countries. *Journal of security and sustainability issues*, 7(4), 707-718. RUL: <http://www.ika.lt/lt/mokslines-veikla/leidiniai/journal-of-security-sak9.html>.
6. Guryanova, L.S., Prokopovich, S.V. (2013). Models for assessing the impact of interregional interaction on the processes of convergence of territorial development. *Business Inform*, 1, 62–67.
7. Friedman, J. (1966). Regional development policy: a case study of Venezuela. Hardcover: Publisher the MIT Press Ltd.
8. Loxmatov, A.S. (2011). Analysis of factors of tourism development in the region. *Bulletin of the Volodymyra Dala East Ukrainian National University*, 7 (161), 86-98.
9. Manzo, Gloria G. (2019). *Oxford Economics for World Travel & Tourism Council. Economic impact 2019 Ukraine*. Retrieved from: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>.
10. Statistical publication of the Tourism Activity of Ukraine. (2017). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. RUL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2017.pdf
11. Statistical publication of the Regions of Ukraine. (2018). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. RUL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_ru1ch2018.pdf.